

XI. ve XVIII. yüzyıllar

İSLÂM-TÜRK MEDENİYETİ VE AVRUPA
Uluslararası Sempozyum

İSAM Konferans Salonu

XI. to XVIII. centuries

ISLAMIC-TURKISH CIVILIZATION AND EUROPE
International Symposium

ISAM Conference Hall

• Felsefe - Bilim

• Siyaset - Devlet

• Dil - Edebiyat - Sanat

• Askerlik

• Sosyal Hayat

• İmge

• Philosophy - Science

• Politics - State

• Language - Literature - Art

• Military

• Daily Life

• Image

The logo for ISAM (International Symposium on Islamic and Turkish Civilization and Europe) is located at the bottom center of the page. It consists of a stylized 'R' inside a square, followed by the letters 'ISAM' in a bold, sans-serif font, all enclosed within a rectangular border.

XI. ve XVIII. yüzyıllar

İslâm-Türk Medeniyeti ve Avrupa

ULUSLARARASI SEMPOZYUM

24-26 Kasım, 2006

- Felsefe - Bilim
- Siyaset - Devlet
- Dil - Edebiyat - Sanat
- Askerlik
- Sosyal Hayat
- İmge

Türkiye Diyanet Vakfı	
İslâm Araştırmaları Merkezi	
Kütüphanesi	
Dem. No:	164624
Tas. No:	297.09
	İSL. T

Organizasyon:

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM)

T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

XI. ve XVIII. yüzyıllar

İSLAM-TÜRK MEDENİYETİ VE AVRUPA

Uluslararası Sempozyum

HAÇLILAR ÇAĞINDA DOĞU-BATI ETKİLEŞİMİ

Cengiz Tomar*

İster dini ve etnik; isterse siyasi ve iktisadi sebeplerden kaynaklansın tarih boyunca yapılan savaşlar rakip medeniyetlerin birbirlerinden kültürel mübadeleler yapmalarına engel olamamıştır. Hıristiyanlıkça kutsal sayılan yerleri ele geçirmek ve müslümanları bölgeden atmak amacıyla düzenlenen ve Yakındoğu'da şehir devletlerinin kurulmasıyla sonuçlanan Haçlı seferlerinin (XI-XIV.yüzyıllar) hem burada meskûn Müslümanlar ve Hıristiyanlar, hem de Avrupa'dan gelerek bölgeye yerleşen ve yaklaşık iki yüzyıl boyunca burada yaşayan Haçlılar üzerinde geniş çaplı tesirleri olmuştur. Bir taraftan birbirleriyle kıyasıya mücadele eden Haçlılar ve Müslümanlar diğer taraftan ticari, kültürel ve sosyal ilişkiler tesis etmişler; diğer tarafı inaçsız, sapık zümreler olarak niteleyen devlet adamları ve komutanlar rakipleri ile kişisel dostluklar kurmaktan çekinmemişlerdir. İki asırdan fazla süren bu karşılıklı etkileşim her iki tarafta da önemli tesirler husule getirmiştir. Şüphesiz bu dönemde İslam Dünyası medeni açıdan Batı'dan daha üstün olduğundan, Haçlılar'a ve Avrupa'ya etkisi daha fazla olmakla birlikte, Müslümanların da Haçlılardan müteessir olduğu pek çok nokta bulunmaktadır. Tebliğimizde Haçlı Seferleri esnasında Doğu-Batı arasındaki karşılıklı etkileşiminin din, ticaret ve sosyal hayat üzerindeki etkileri üzerinde duracağız.

Haçlı seferlerinin Batı üzerindeki etkilerinin başında özellikle Alman, Fransız ve İngilizler gibi Orta ve Kuzey Avrupalıların İslam ve müslümanlar hakkında sahip oldukları oldukça sığ bilgilere yaptığı katkı gelir. Avrupa ve İslam dünyasındaki etkileşim bundan önce sadece İspanya, Sicilya ve İtalya ile son zamanlarda Türkler ve Bizans arasında oldukça sınırlı bir biçimde Güney ve Doğu Avrupa'ya münhasır kalmıştı. Haçlı seferleri vasıtasıyla bölgede kurulan devletçiklerde yaşayan Orta ve kuzey Avrupalılar İslam inancı ve pratikleri hakkında birinci elden bilgi sahibi olma imkanı elde etmişlerdir. Haçlı seferleri öncesinde Avrupa'da İslam üzerine yazılanlar ile bu seferler esnasında ve sonrasında telif edilen eserlere bakıldığında bu değişim açıkça göze çarpmaktadır.

Haçlı öncesi Ortaçağ hıristiyan metinlerinin büyük kısmı *Sarasin* olarak adlandırdıkları müslümanları putperest olarak göstermişler; *chanson* adı verilen edebî metinlerde paganların lideri olarak görülen Hz. Muhammed'e çok ağır hakaretler etmişlerdi. Ortaçağ Hıristiyan resim ve heykellerinde müslümanların putperestliği

* Dr., Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.

Hıristiyanlık öncesi Romalıların putperestliğine benzetilirken, ilk dönem Latin metinler ise miisliimanlan İslam öncesi Arabistan putperestliğiyle özdeşleştirmişlerdir.

Bu tutum Haqh seferlerinin ilk doneminde daha da sertlegmigdir. I. Haçlı Seferi esnasmda yazılan Latin kronikleri oldukça diigmanca terimlerle ifade ettikleri musliimanlan putperest olarak görmeyi sürdürdüler. Bu bakımdan Haqh savaşlarını da Hz. Muhammed'e tapan putperestlerle miicadele olarak tavsif ederek; Haqh seferlerinin temel amacının Hz. İsa'yı katleden putperestlere karşı hıristiyanlığın kutsal şehirlerini elegeçirmek olduğunu ileri siirmektedirler. Boylece Haqh seferlerini meşrulaştırmak isteyen bu yazarların İslam hakkında çok fazla ve detaylı bilgilerinin olmadığı da anlaşılmaktadır. Bu kronikler içinde sadece bir tanesi Guibert of Nogent miisliimanlam tek tanrıya inandıklarını ve Hz. Muhammed'in Tanrı değil bir peygamber olduğunu ifade etmişti. Petrus Tudebodus gibi bazı yazarlar Haqh Seferlerine katılanları Hz. fsa adına eziyet ve acı çeken yeni havariler olarak adlandırırken, onları Hıristiyanlığın ilk döneminde putperest olmayı reddettikleri için öldürülen ilk Hıristiyanlarla özdeşliyorlardı. Anna Comnena gibi Hıristiyanlığın mezheplerini ince ayrıntılarına kadar bilen Bizanslı bir kaynak dahi miisliimanlan Hz. Muhammed'e tapan barbarlar olarak tavsif etmekteydi. I. Hagh seferini anlatan kaynaklar müslümanların putperest olduğunu kanıtlamak için çeşitli senaryolar uydurmuşlardı. Bunların arasında en yaygın Hz. Muhammed'in tasvir edildiği putlardı. Keşiş Robert, Raoul de Caen ve Fulcher of Chartres Kudüs'te Kubbetü's-Sahra ve müslümanların mabedlerinde Hz. Muhammed'e ait putlan tasvir etmişlerdir ki ilk işi Kâbe'den putlan temizlemek olan İslam peygamberininin getirdiği dinin miintesiplerini suçlamak için yayılan bu rivayetlerin Avrupa kamuoyunu Haqh Seferlerinin haklılığına ikna etmek ve bu seferleri meşrulaştırmak için uydurulduğu açıktır. Bu mielliflerin miisliimanlan putperest olarak tasvir etmekteki amaçları Avrupalı huistiyanlan ilk donemde Romalı putperestlere karşı yaptıkları miicadelenin bir benzerini yaptıklarına inandırmak ve Haqh mücadelesinin ilk defa yapılmadığını göstermekti. Haçlılar aslında Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesinin intikamını almak için Putperest Roma İmparatoru Titus'la yaptıkları miicadelenin bir benzerini bu sefer putperest miisliimanlarla yapmaktaydılar. Haçlıların müslümanlar hakkındaki bu fikirleri bu dönemde yazılmış ve *chanson* adı verilen menakıbnamelere de yansımıştır. I. Haçlı Seferini anlatan *Chanson d'Antioch*'un yazarına göre de Hıristiyanların pagan musliimanlara karşı yapacakları denizaşırı Haqh Seferlerine daha önce Hz. fsa tarafından igaret edilmişti. Ona göre Muhammed sadece bir puttu. Bu eserin anonim miellifi, Haçlıların Mekke'yi elegeçirerek putperestliğin merkezi olarak görülen Kâbe'deki Muhammed putunu yıkacaklarını diiginiyordu. Boylece putperestlik sonsuza kadar yenilmiş olacaktı. Bundan sonra Mekke'ye yapılan bir ziyaretteki hadiseleri anlatan anonim müellif, müslümanların Muhammed putunun karşısında dualar okuduğunu iddia ediyordu. Müslümanların bu kendinden geçmiş halleri sonucunda Şeytan adı verilen cin Muhammed putunun içine girerek onlara goyle seslendi: *Tanrıya inanan Hıristiyanların yeryüzünde hakları yoktur. Bırakın Tanrıları onlarz Cennete gondersin. Yeryüzü ise bizim olsun. Bağdat Halifesi Muhammed'in Hıristiyanlara karşı savaşanlara yirmi otuz kadın vereceğini ilan etti. Bu yolda olenler*

cennete gidecekti. Haçlı seferleri öncesinde Batılı müelliflerin İslam hakkındaki görüşleri genellikle bu tarzdaydı.

İlk Haçlı seferinin ardından bölgede yerleşen Avrupalıların müslümanlar hakkındaki görüşleri oldukça değişmiş görünmektedir. Bundan sonra yazılan eserlerin pek azında, müslümanlar, putperest olarak görülmüşler, daha ziyade tek tanrılı bir dinin müntesipleri olarak kabul edilmişlerdir. Haçlı seferlerinin ardından müslümanlar ile ilgili tasvirler Hz. Muhammed'in Tanrı olduğundan ziyade müslümanların 'sapkın' davranışlarına yönelmiştir. Bazı Bizans kaynaklarında Kur'an'dan ayetlerin tercüme edildiği görülmektedir. Nitekim, düşmanları müslümanların dini hakkında bilgi sahibi olmak amacıyla Kur'an'ın Latince'ye tercümesi ilk olarak Haçlılar döneminde yapılmış ve 1143 yılında yayımlanmıştır.

Haçlı seferlerinin kanlı çatışmaları iki taraf arasındaki ticareti engellememiş bilakis paradoksal bir biçimde gelişmesini sağlamıştır. Ortaçağ'da Batı dillerine geçen Arapça terimlerin büyük kısmı Haçlılar döneminde genişleyen bu ticaretin ürünleridir. Haçlı seferlerinden önce XI. yy. başlarında İslam Dünyası ile Batı Avrupa arasındaki ticaret Napoli ve Marsilya gibi bir kaç Akdeniz şehriyle sınırlı ve oldukça küçük çaplıydı. Levant ticareti Haçlı seferleriyle aynı dönemde gelişmeye başlamıştır. İtalyan gemilerinin Haçlı seferlerine katılan askerleri taşımadaki rolü bu şehir devletlerinin gemiciliklerini güçlendirmelerine yardım ettiği gözden uzak tutulmamalıdır. Haçlılar Akkâ, Yafa, Hayfa ve Sur gibi Doğu Akdeniz sahilinin önemli limanlarını müslümanlardan ele geçirmelerine yardımcı olan Pisa ve Ceneviz donanmalarını ticari imtiyazlar vererek ödüllendirmişlerdi. Bu imtiyazlarla güçlenen Pisa ve Ceneviz bu sayede Akdeniz ticaretinde Venedik, Bari ve Amalfi ile rekabet eder hale gelmişlerdi. XII. yy.da özellikle Dımaşk'ın dış limanı konumundaki Akkâ'da yoğun biçimde bulunan İtalyan tüccarlar müslümanların ve yerli hıristiyanların Suriye ve Musul'a kadar Irak'tan getirdikleri malları satın alıyorlardı. Bu sayede Musul kumaş (*muslin*), Bağdat'tan gelen *balдахin* ve Dımaşk'tan ithal edilen *damascene*, atlas, *sarcenet* (saracen) ve bir tür ipekli kumaş olan *tafta* (İt.Taffela) Avrupa'da yaygın bir alıcı kitlesi bulmuştur. 1184 yılında Akkâ'yı ziyaret eden İbn Cübeyr şehir hakkında şunları söylemektedir:

Akkâ, Şam'daki Frank şehirlerinin en önemlisidir. Limanı gemilerle dolu olup dağ gibidir. Büyüklük bakımından ancak Konstantinople ile mukayese edilebilir. Gemiler ve kervansaraylarla doludur. Bütün her taraftan müslüman ve hıristiyan tüccarlar burada biraraya gelir.

Akkâ, XIII. yy.da Moğol istilasına bağlı olarak ticaret yollarının değişmesi sonucunda büyük önem kazanmış ve İtalyan tüccarlar Halep dahil olmak üzere tüm Suriye'den lüks tüketim maddeleri, şap ve kumaş ihraç etmeye başlamışlardı. XII.yy'da Hindistan'dan getirilen kumaşların Avrupa'ya ihraç limanı konumundaki İskenderiye de bu ticari etkileşimde önemli rol oynadı.

İbn Cübeyr birbirine kıyasıya düşman olan Franklar ve Müslümanlar arasındaki ticaretten şaşkınlıkla söz etmekteydi: *Şaşırtıcı olduğundan söylenmesi gereken şey şudur*

ki Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında ihtilaf ateşi yanarken, bu iki grup savaş meydanlarında birbiriyle çarpışıp yekdiğerini katlederken, müslüman veya hıristiyan tüccarlar onlar arasından hiç bir müdahaleye maruz kalmaksızın gidip geliyorlardı. Selahaddin Eyyûbî'nin Frank idaresindeki el-Kerek'i muhasarasi esnasında ticaretin normal bir şekilde devam ettiğini gören müellif hayretini şöyle dile getiriyordu: *Dünyadaki en acayip şeylerden birisi de Frank esirleri müslümanların eline geçerken, müslüman kervanları Frank ülkesinde yollarına devam ediyorlardı.*

Hagh Seferleri Mısır'da ticaretin gelişiminde dolaylı bir rol daha oynadı. Haçlıların müslümanların kutsal şehirleri Mekke ve Medine'ye saldıracakları korkusu nedeniyle Kızıldeniz müslüman olmayan gemici ve tüccarlara kapatıldı. Böylece XII. yy. sonunda Hindistan rotasında faaliyet gösteren ve Fustat'taki yahudi tüccarlarla iyi ilişkiler içerisinde bulunan müslüman Kerîmî tüccarlar zenginleşti. Hıristiyan tüccarlar Hagh hakimiyetindeki Akkâ limanı ile müslümanların hakimiyetindeki İskenderiye arasında gemilerle yoğun bir ticari faaliyet gösteriyor. Böylece İtalyan şehirleri ile Haçlı Akkâ ve müslüman İskenderiye birbirine bağlanmış oluyordu. Haçlılar döneminde İtalyan tacirlerin Hindistan'dan Mısır'a gelen zencefil (İng.Ginger) gibi baharatlar ile pamuklu kumaşların (Ar.Kutn, İng.Cotton) Avrupa'ya ihracında önemli rol oynadıkları bilinmektedir.

Bu ticaret sadece Doğu-Batı yönünde tek yönlü değildi. Yani sadece İslam dünyasından Batı'ya değil; Avrupa'dan İslam dünyasına da önemli miktarda mal gelmekteydi. Hollanda, Fransa ve İngiltere'den yün kumaşlar yine İtalyan tüccarlar marifetiyle İslam dünyasına getiriliyordu. Kahire'de Avrupa'dan gelen giysilerin satıldığı özel bir çarşının varlığı kaydedilmektedir. Avrupa'dan gelen elbiseler arasında bir çeşit pelerinler oldukça revaçta olduğu kaynaklar tarafından zikredilmektedir. Venedik'ten gelen ve Arapça'da *el-Bundûkî* (Venedikli) olarak isimlendirilen bir elbise memlûk askerleri tarafından tercih edilmekteydi.

Bu dönemde İtalyan tüccarlar İslam dünyasına gümüş de getirmekteydiler. XII.yy.başlarında gümüş kıtlığı geçen İslam dünyası yapılan ticaret karşılığında Avrupa'dan gelen gümüş sayesinde Mısır ve Suriye'de gümüş dirhemler darbetmeye muvaffak olmuştu. Batılı tüccarlar o dönemde İslam dünyasında Avrupa'ya göre daha ucuz olan altın temin edebiliyorlardı. Altının pahalılığı sebebiyle, yüzyıllardır altın sikke darbedemeyen İtalyanlar bu sayede tekrar altın sikke basmaya başlamışlardı.

Düşmana satılması yasak olduğundan, riskinin yüksek olması nedeniyle İtalyan tüccarlara büyük getiri sağlayan silahların da çok stratejik bir ticari emtia olduğu bilinmektedir. Yakalandıklarında öldürülme riskini yüksek getirileri nedeniyle goze alan İtalyan tüccarlar, Suriye'de kurulan Haçlı Devletleri'nden temin ettikleri silahları onları yok etmeye çalışan düşmanları Eyyûbiler ve Memlûkler'e satmak üzere İskenderiye'ye getirmekte bir beis görmüyorlardı. Zira Mısır'da *Ceneviyye* adıyla bilinen kalkanlar oldukça revaçtaydı.

Memlûklerin Batı ile ticaretini engellemek suretiyle, ticari ilişkilerin sadece Batı ile Hıristiyan Doğu arasından gelişmesini isteyen Marino Sanuda gibi mutaasıp

Hıristiyanların çağrısına pek kulak asılmadığı görülüyor. Bu fikri destekleyen Papalık dahi Mısır üzerine koyduğu amborgoyu Venedikliler lehine gevşetmek zorunda kalmıştı. Haçlılar döneminde büyük bir sıçrama kaydeden doğu ile batı arasındaki ticaret, bu alandaki pek çok terimin batı dillerine geçmesiyle sonuçlanmıştır. Şu anda Batıda kullanılan rakamlar Arap kökenlidir ve XIII. yy. başlarından itibaren Batılı noterler tarafından, İslam dünyasıyla yapılan ticari kontratların hazırlanmasında, kullanılmaya başlanmış ve zamanla Avrupa'da yaygınlaşmıştır. Yine pazar (*bazaar*), çek (*cheque*), tarife (*tariff*), İngilizcede bir anlamı da ticaret olan ve seyrüsefer, dağıtım ve düzenleme anlamlarına gelen *traffic* (Ar.tefrik) ve gümrük manasındaki *duane* (divan), *fundacos* veya *fontecchis* (Ar.fundük) kelimeleri Haçlılar dönemindeki doğu-batı ticaretinin günümüze bıraktığı miraslardır. Bölgede devlet kuran Latinler'in uzun müddet *Bezantus Saracenatus* adı verilen ve üzerinde Arapça ibareler bulunan sikkeler darbettikleri de bilinmektedir.

Yine bu dönemde İslam dünyasında oldukça yaygınlık gösteren bankacılık uygulamalarının da İtalyan tüccarlar marifetiyle Batı'ya intikal ettirildiği görülmektedir. Büyük kısmı XI ve XII. yy. Mısırlı yahudi tüccarlar tarafından yazılan ve Kahire Geniza'sında bulunan pek çok ticari belgede Mısır ve Suriye şehirleri arasında paranın bir yerden başka bir naklinde karşılaşılabilecek olan problemleri ortadan kaldırmak maksadıyla *süftece*'nin yaygın bir şekilde kullanıldığına rastlanmaktadır. *Süfteceler* bu dönemde Mısır'la yoğun ticari faaliyetleri bulunan İtalyan tacirler eliyle Avrupa'ya götürülmüştür. Nitekim Venedikli tüccarların kendi aralarında *süftece*'yi kullandıkları ilk tarih XI. yy. ortalarına rastlamaktadır. Venedikliler, yine aynı yıllarda, müslümanların para gönderme usüllerinden olan *havale*'yi de bilmekte ve kendi aralarında kullanmaktaydılar. Böyle bir belge 1161 tarihinde Haçlı hakimiyetindeki Akkâ'da tanzim edilmişti. Son olarak XII ve XIII. yüzyıllarda müslümanlar ve Haçlılar arasında pek çok ticari anlaşmanın yapıldığını ifade etmek gerekir. XIII. yy. da Haçlılara karşı mücadele eden Memlükler Batılılarla pek çok ticari anlaşma yapmışlardı. Zira devletin temel askerî gücü Kıpçak steplerinden sağlanan Türk köle-askerlere (*memlûk*) istinâd ediyordu. Bu memlüklerin büyük kısmı Kırım'dan Mısır'a Ceneviz gemileri vasıtasıyla taşınyordu.

Haçlı Seferleri sonucunda Ortadoğu'ya yerleşen Avrupalılar'ın zaman içerisinde bölgeye uyum sağladıkları anlaşılmaktadır. Üsâme b. Münkız hatıralarında Frank ülkesinden yeni gelenlerin, daha önceki yıllarda bölgeye yerleşerek müslümanlarla ilişki içerisinde bulunanlara göre daha kaba olduklarını ifade etmekte ve onların bu görgüsüz davranışlarıyla ilgili bilgiler sunmaktadır. Şüphesiz Franklar'dan pek çok kimse bölgenin yerli halkından hıristiyan kadınlarla evlendikleri gibi çok az olmakla birlikte bazılarının müslüman kadınlar ve esir ettikleri cariyelerle evlendikleri bilinmektedir. Bazı Haçlıların müslümanlardan etkilenerek domuz eti yemedikleri ve müslüman aşçı tuttıkları bilinmektedir.

Haçlılar döneminin en ilginç yanlarından birisi de bu dönemdeki Arap yazımına etkisidir. Arapça biyografik sözlükler pek az istisna hariç bölgede yaşayan hıristiyanları

dahi bu eserlere dahil etmez iken pek çok Haçlı liderinin kısa biyografilerine yer vermişler ve onların kahramanlıkları ile bilgeliklerinden sitayişle söz etmişlerdir. Övgüyle zikredilen bu liderler arasında Baldwin, Arslan Yürekli Richard, II. Frederich ve St. Louis bulunmaktadır. Bu yıllarda Arap edebiyatına pek çok yabancı kelime girmiştir. Üsâme b. Munkız bir Avrupalı tüccardan bahsederken onu için *burcâsî* (burjuva) olarak tavsif etmiştir. *Madame*, *kont*, *dük* gibi tabirler müslüman müellifler tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Memlük döneminin önemli müelliflerinden Nüveyrî, iktalardan bahsederken *vassal* kelimesini *fasl* olarak ifade etmiş, iktâ olarak verilen arazi için de *mafsûla* kelimesini kullanarak sözcüğü Arapçalaştırmıştı. Kasr (*castrum*), burç (*burgus*) ve kastal (*castellum*) gibi yer ve mekan isimleri Latince'den bu dönemde Arapça'ya geçmiştir.

Haçlı seferlerinin yapıldığı dönemde müslümanların tıp bilimi ve tedavi usülleri hakkındaki üstünlüklerini belirtmeye gerek yoktur. Bölgede yaşayan Haçlıların tedavi metodlarını alaycı bir şekilde anlatan Üsâme b. Münkız bu konuda pek çok örneği eserine dercetmiştir. Konumuz açısından bundan daha önemlisi Üsâme b. Münkız'ın verdiği örneklerden müslüman doktorların Haçlıları tedavi ettikleri, bazen de bir Frank tabibin yazdığı tedavi usulünün müslümanlar tarafından uygulandığıdır. Müslüman yöneticilerin dostluk kurdukları rakip Haçlı liderlerine kendi doktorlarını gönderdikleri de İslam kaynaklarında kaydedilen ilginç ayrıntılardandır. Mısır'a gelen Kral Amalric Ebu Süleyman adlı bir tabibi kendisine saray hekimi olarak tayin etmiş ve Mısır'a götürmüştür. Kral Joinville'de esir iken müslüman bir hekim tarafından tedavi edilmişti. Bu dönemde Arapça'dan el-Mecûsînin eseri gibi tıbbâ dair kitaplar Latince'ye tercüme edilmiştir. Bunun dışında İslam dünyası'nda cüzzamlılar için tahsis edilen hastaneler ile halka açık hamamların Batı'ya geçtiği bilinmektedir.

Şüphesiz bölgede kurulan Haçlı devletleri dahilinde ev ve arazileri olan müslümanların Haçlı yönetimindeki durumlarını bilmek ilginç olurdu. Malesef bu konudaki bilgilerimiz oldukça yetersizdir. Buna rağmen Haçlı prensliklerinin müslüman ahali hakkında bazı ayrıntılar kaydedilmiştir. Bir müslüman şehri Haçlılar tarafından ele geçirildiğine bölgenin müslüman ahali genellikle oradan ayrılarak İslam yönetimindeki topraklara geçirdi. Ancak ev ve arazisini terketmeyerek Haçlı yönetiminde kalanlara dair örnekler de bulunmaktadır. 1184 yılında Banyas'ı ziyaret eden İbn Cübeyr, Haçlı hakimiyetindeki şehirde vadinin müslümanlar ve Franklar arasında ikiye taksim edilerek işlendiğinden ve mahsulün eşit olarak paylaşıldığından bahsetmektedir. İbn Cübeyr de uğradığı Haçlı yönetimindeki Tibnîn ile Akkâ arasındaki bölgedeki müslümanların rahat bir biçimde yaşadığını ve mahsulün yarısını onlara vergi olarak verdiklerini ifade ederken bu müslümanların durumunun kendi dindaşları idarecilerin döneminden daha iyi olduğunu da belirtmektedir. XII.yy.da Haçlı hakimiyetindeki bir köyde Cuma namazlarının kılındığı ve hutbenin okunduğu bilinmektedir. İbn Cübeyr Akkâ'da Cuma camisine Franklar tarafından dokunulmadığını ve müslümanların burada ibadet edebildiklerini ifade etmektedir.

Haçlılar döneminde bölgede din değiştiren Müslüman ve Franklar da çok sık olmamakla birlikte kaydedilmiştir. İbnü'l-Esîr Suruc'un müslüman idarecisinin (*reis*)

hıristiyan olmasının bölgedeki Franklarla müslümanlar arasında tartışmaya sebep olduğunu belirtirken, İbn Cübeyr hıristiyanlaşan bir tüccardan bahsetmektedir. Üsâme b. Münkız da müslüman olarak namaz kılmaya ve oruç tutmaya başlayan bir Frank'ı kaydetmektedir.

Sonuç olarak yüzyıllar boyunca birbirine karşı savaşan rakip iki medeniyetin temasta oldukları süreç içerisinde birbirinden çok çeşitli alanlarda etkilendikleri görülmektedir. Malesef Ortaçağ kaynakları genel olarak siyasi olayları anlatmaya meyyal olduklarından toplumsal etkileşim konusunda pek az örneği kaydetmekte, bu durum araştırmacıları ister istemez genellemeler yapmaya zorlamaktadır. Her iki tarafta mevcut olan edebî literatürün bu gözle tekrar incelenmesi gerekmektedir. Bununla birlikte yukarıda zikredilen pek az örnek dahi Haçlılar ve İslam Dünyası arasındaki karşılıklı etkileşimi izah etmektedir. Mamafih bütün bunları günümüzün moda terimleri olan “diyalog” ve “hoşgörü” tabirleriyle izah etmek anakronizm olur. Şüphesiz hem Haçlılar hem de müslümanlar birbirlerinden nefret etmekteydiler. Öteki dinin mensuplarını anlamaya çalışmak gibi bir niyetleri de yoktu. İlk fırsatta rakiplerini ortadan kaldırmanın planlarını yapmaktaydılar. Ancak reel-politik bir müddet için buna izin vermemekteydi. Onlar da oldukça rasyonel davranarak bu gerçeği kabul etmişler ve temasta oldukları süre içerisinde rakip din mensuplarına tahammül etmeye çalışmışlardır.